

A. LAUČKA

1680 m. KATEKIZMO GLOSARIJUS

1680 m. Karaliaučiuje buvo išspausdintas KATECHIZMAS MAZIASNIS. Šio 17 a. lietuvių kalbos istorijos paminklo dabar tėra žinomas tik vienas egzempliorius, saugomas Britų muziejuje Londone (PRADZIA PAMOKSLA, Printed Books Department, C 38 b 47, 1680)¹. Prie išlikusio katekizmo yra pridėtas rankraštinis lietuvių-anglų kalbų glosarijus, įrištas knygos pradžioje prieš katekizmo tekstą.

Glosarijaus bendra charakteristika. Pirmuose dviejuose glosarijaus puslapiuose yra keletas anglišku įrašų. Be bibliotekos šifrų, pirmajame puslapyje yra įrašas (kita rašysena negu glosarijaus teksto):

K. Lithuanian Congregation

Ji, atrodo, reikia suprasti kaip: „Karaliaučiaus lietuviškas su(si)rinkimas“ (plg. katekizmo titulinį puslapį – ...*dėl naudos Surinkima Lietuviška*). Antrajame puslapyje, be sunkiai įskaitomo šifro, yra du įrašai panašia rašysena, kaip glosarijaus teksto. Pirmasis įrašas:

*I suppose it
the Language of
Livonia
Lithuania*

Žodis „*Livonia*“ užbrauktas, ir sakiny s suprantamas kaip „aš manyčiau, kad tai Lietuvos kalba“. Antrasis įrašas:

*gues at the signification
of several words*

verstinas: „nustatyk(ite) kai kurių (keleto?) žodžių reikšmę“.

Toliau eina 11 puslapių glosarijus, sudarytas „Tėve mūsų“, „Tikiu“ ir „Dešimties dievo įsakymų“ tekstų pagrindu². Raidžių *p*, *t*, *w* ir *ž* skyreliuose yra žodžių

¹ Žr. J. Balčikonis, 1680 metų katekizmas, – „Kalbotyra“, III (1961), 239–242.

² Katekizme šie dalykai išdėstyti kitokia tvarka: „Dešimt dievo įsakymų“, „Tikiu“ ir „Tėve mūsų“. Matyti, glosatorius sąmoningai pasirinko tokią tvarką.

iš minėtų maldų aiškinimų bei evangelijų ištraukų, pridėtų prie katekizmo. Šių tekstų žodžiai nuosekliai surašyti pagal abėcėlę į glosarijų. Atskirais atvejais pasitaiko ir praleidimų. Taip, pvz., iš „Tėve mūsų“ teksto praleista tik *newesk*. Tačiau ir ši glosa *wesk lead* pavidalu duota kaip papildymas po „Dešimt dievo įsakymų“ glosų³. Iš „Tikiu“ glosarijuje nėra *wienatij, sudit* ir *Bážničia*. Iš „Dešimt dievo įsakymų“ trūksta daug daugiau: *ponas, Diewas, meayles, atkiarβidamas, pamstisis, noprosnai, sutweria, Wieβpats, ilgai, samđinikies, iaučia* (=jaučio), *asila* (=asilo) ir kt. Tekste pasikartoją žodžiai glosarijuje, paprastai, neduodami antrą kartą.

Iš viso glosarijuje yra arti 250 vokabulų (įskaitant tuos atvejus, kada vertėjui buvo neaiškus angliškas atitikmuo). Žodžiai pateikti abėcėlės tvarka, kiekvienai raidei išskirta atitinkama vieta. Išdėstant raides, buvo orientuotasi į abėcėlę, turinčią raides *f* ir *h* (nors glosarijus lietuviškai-angliškas). Palikta vieta žodžiams, prasidedantiems šiomis raidėmis, nors, aišku, tokių lietuviškų žodžių katekizme nerasta. Palikta vietos ir žodžiams, prasidedantiems raide *c*, nors tokių žodžių tekste ir nėra. Šis ženklas vartojamas tik digrafe *cʒ* garsui č žymėti. Tekstuose, iš kurių buvo renkami žodžiai, nerasta nė vieno žodžio, prasidedančio priebalsiu *r*. Raidė *β* (garsui š žymėti) eina prieš *s*. Dėl to galima būtų manyti, kad žodžių išdėstymo pagrindu buvo paimta antroji pagal eilę abėcėlė (gotiška), duota katekizmo pradžioje. Be to, šioje abėcėlėje yra raidžių su diakritiniais ženklais (*á, é, ñ, ś, ȝ, ȓ*), kurių gausu ir katekizmo tekste ir glosarijuje. Išoriniu atžvilgiu rankraštis tvaringas, be išbraukimų ar sutepimų. Gana ryški rašysena.

Vertimo tikslumas. Pagrindinė glosarijaus ypatybė yra ta, kad lietuviški ir angliški žodžiai ar junginiai pateikiami tomis formomis, kuriomis jie randami abiejuose tekstuose; pvz., taip glosuojama „Tėve mūsų“ pradžia⁴:

<i>ateyk com</i>	<i>szweskis hollowed</i>
<i>buk be đou</i>	<i>tewe father</i>
<i>danguja heaven</i>	<i>tawas</i> } <i>thine</i>
<i>esi in</i>	<i>tawo</i> }
<i>kursay who are</i>	<i>wardas name</i>
<i>karaliste kingdom</i>	<i>wala will</i>
<i>musu our us</i>	

³ Neigiamoji dalelytė *ne-* glosarijuje, paprastai, atmetama. Pasitaiko net tokių formų kaip *sikloniosi bow* vietoj *nesikloniosi* ir *pan*.

⁴ Plg. ištisinį tekstą iš katekizmo ir iš angliškos biblijos: *Tewe musu kursay esi danguje: Szweskis wárdas tawás. Ateyk karáliste tawo: Buk wala tawo...*

Our Father, which art in heaven, Hallowed be thy name.
Thy kingdom come. Thy will be done...

Jeigu žodžiai gretinami ne pagrindinėmis formomis ir reikšmėmis, tai ir jų vertimo ekvivalentiškumas yra kitokio pobūdžio, negu kad to reikalaujama iš įprastinio žodyno. Ekvivalentiškumo atžvilgiu visas glosas galima suskirstyti į keletą grupių.

1. Atvejai, kai sugretinti žodžiai sutampa savo pagrindinėmis formomis ir prasmėmis, pvz.: *karaliste* (=karalystė) *kingdom*; *wardás name*; *wala will*; *križiawotas crucified*; *ponas diewas musu the Lord our God*.

2. Atvejai, kai, gretinant žodžius ir junginius, siekiama ir gramatinio atitikimo, pvz.: *dangaus of heaven*; *newalos of bondage*; *peaklon into hel*; *βiaβiose in six*; *tewu* (=tėvų) *of the fathers*; *tikju I believe*; *tu kurie of them who*.

3. Atvejai, kada sugretinti žodžiai sutampa savo reikšme, bet skiriasi gramatinio požūriu, pvz.: *abroza* (=abrozo) *images*; *artima* (=artimo) *neighbor*; *dienose daies*; *dirbsi Labor*; *giwu* (=gyvų) *living*; *kiatvirtoy forth* (=fourth); *mili Love*; *moteries wife*; *tewo father*.

4. Atvejai, kai sugretintų žodžių ar junginių prasminis ekvivalentiškumas yra tik dalinis, pvz.: *ateys sudit to judg*; *diewa ir zmoniu between God man*; *kalbesi bear fals witness*; *atlaydima forgiv us*.

5. Atvejai, kai nėra tiesioginio prasmės atitikimo, bet sugretinimas gali būti paaiškintas konteksto pagrindu, pvz.: *darau shew* (*darau mielaβirdiste – shew mercy*); *gialbek deliver* (*gialbek mus nuog pikta – deliver us from evil*); *namuose gates* (*namuose tawuose – within thy gates*).

6. Neabejotinai klaidingi sugretinti žodžiai: *esi in*; *amžina* (=amžina) *life*; *duonos give*; *duok bread*; *kuna* (=kūno) *resurrection*; *nejokia* (=ne jokio) *likeness*; *paweyksla of any thing*; *priguli petitions*.

Kadangi tokių neteisingo sugretinimo atvejų yra nemaža, vargu ar juos galima laikyti atsitiktinėmis klaidomis. Greičiausiai jie bus atsiradę dėl glosatoriaus silpno lietuvių kalbos mokėjimo.

Glosarijaus sudarymo laikas. Pačiame tekste nėra nurodyta glosarijaus sudarymo data. Apie jo atsiradimo laiką galima kai ką spręsti, remiantis angliškos ortografijos ypatybėmis bei anglų kalbos formomis.

Neabejotina, kad, sudarant lietuviškąją glosarijaus dalį, buvo remiamasi 1680 m. katekizmu. Sugretinus šio katekizmo ir lietuviškus glosarijaus žodžius, matyti visiškas formų ir rašybos atitikimas. Retkarčiais pasitaiką nesutapimai tarp katekizmo ir glosarijaus paaiškinami tuo, kad glosatorius nesuprato ir neteisingai nurašė atskirus žodžius. Tačiau ir kai kurios klaidos gali būti argumentu, kad glosarijus sudarytas šio katekizmo pagrindu. Pvz., katekizmo tekste „...*idant ilgay giwas butumey ant žiames*“ tarp žodžių *giwas* ir *butumey* nežinia kaip yra atsiradęs

brūkšnelis⁵. Glosatorius tuos žodžius palaikė vienu vienetu ir prie raidės *g* įvedė glosą „*giwas-burumey*“, kurios taip ir neišvertė (raidė *r* supainiota su *t*; žr. toliau).

Glosarijaus angliška rašyba labai artima šiandieninei. Iš maždaug 250 angliškų žodžių, esančių glosarijuje, tik apie 20 užrašyti ne šių dienų rašyba. Pagrindiniai skirtumai yra šie: 1) suprastintos dvigubos priebalsinės raidės (dažniausiai, žodžio pabaigoje): *gues*, *hel*, *hil*, *likenes*, *witnes*⁶, *resurrection*; 2) atmesta netariamoji *e*: *com*, *fals*⁷, *forgiv*⁸, *to judg*. Kiti nesutapimai yra įvairaus pobūdžio: *adulteri*, *sanctifie*, *cattel*, *daies*⁹, *doe* (=to do), *dye* (=to die), *dyed* (=died), *forth* (=fourth), *honor*, *labor*, *neighbor*. Pasitaiko ir tokių nevienodumų, kaip *anij*, *mercij*, *glorij* šalia *daily*, *holy*. Visa tai yra rašybos ypatybės, būdingos 17 a. anglų raštijai. Glosarijaus rašyboje nebėra to įvairumo, kuris būdingas 16 a., ir dar nėra šiandieninio rašybos griežtumo, atsiradusio 18 a.¹⁰

Glosatoriaus kalbų mokėjimas. Remiantis turima medžiaga, neįmanoma nustatyti, kas sudarė glosarijų. Galima tik ką pasakyti apie sudarytojo kalbų mokėjimą. Kad glosatorius gerai nemokėjo lietuvių kalbos, matyti, visų pirma, iš tų klaidų ir iškraipymų, kurie atsirado, kopijuojant katekizmo žodžius glosarijuje. Taip, pvz., šalia žodžių *ateyk*, *atlaydima*, *artima* rašoma *arlayusk*, *arlaydziame*, *armink* ir pan., kur *t* pakeista raide *r*. Žinoma, gotiškų spausdintų raidžių *t* ir *r* didelis panašumas yra labai klaidinantis. Tačiau būtų nesuprantama, kaip žmogus, mokąs lietuvių kalbą, galėjo taip aklaai nurašinėti, nesuvokdamas, kad jis rašo visiškai beprasmius lietuvių kalbos žodžius. Taip pat vargu ar kas, mokėdamas lietuvių kalbą, parašytų *galučio* (greičiausiai vietoj (*visa*)*galinčio*). Glosarijuje pasitaiko atvejų, kai neteisingai sugretinti lietuviški ir angliški žodžiai (žr. aukščiau). Vargu ar tai galima laikyti atsitiktinėmis klaidomis. Pasitaiko ir visai neišverstų žodžių bei junginių.

Vis dėlto dalykas nėra iki galo aiškus. Kaip paaiškinti, kad glosatorius, daugumai lietuviškų žodžių suradęs tikslius angliškus ekvivalentus, kartais atsižvelgęs net į gramatinę atitikimą, galėjo kartu padaryti tiek elementarinių lietuvių kalbos klaidų?

⁵ Šiaip nei katekizmo tekste, nei glosarijuje brūkšniai neįvartojami. Jeigu būtų galima parodyti, kad šis brūkšnelis yra atsitiktinis sutapimas, atsiradęs tik šiame egzemplioriuje, būtų galima tvirtinti, kad glosatorius naudojo kaip tik šiuo išlikusiuoju Londono katekizmo egzempliorium. Visgi reikia manyti, kad glosarijus ir išlikęs katekizmo egzempliorius neatsitiktinai įrišti į vieną knygą.

⁶ Šis žodis pasitaiko glosarijuje 3 kartus

⁷ „ „ „ „ 2 „

⁸ „ „ „ „ ir forma *forgive* 2 kartus.

⁹ „ „ „ „ 2 kartus.

¹⁰ „During the period from 1500 to 1650 it (i. e. English spelling, — *A. L.*) was fairly settled“. A. C. Baugh, *A History of the English Language*, London (1956), 262.

Angliškos formos perteiktos palyginti gana tiksliai (turint omenyje dar ne visai nusistovėjusią anglišką rašybą). Neabejotinai aišku viena: anglų kalbą glosatorius mokėjo kur kas geriau, negu lietuvių kalbą.

Galima daryti prielaidą, kad glosatorius nemokėjo ir lenkų kalbos. Mokėdamas lenkų kalbą, jis nebūtų suskaldęs tokio tipiško lenkiškai rašybai digrafo *cz*, kaip tai padaryta žodžio *Neczistatos* atveju. Glosarijuje jis duotas prie raidės *z* pavidalu *zistatos* ir išverstas kaip *adulteri*. Atrodo, kad glosatorius, atmetęs *ne* ir gavęs šaknį, prasidedančią raide *c*, nerado vietos jai įrašyti (glosarijuje palikta vietos žodžiams, prasidedantiems *c*, bet pati raidė neįrašyta; plg. tarpą tarp *h* ir *d* skyrelių). Tada jis numetė dar vieną raidę ir įdėjo žodį į *z* raidės skyrelį. Gal tai buvo žmogus, mokąs vokiečių kalbą, kuriam *z*, žyminti garsą *c*, atrodė artimesnis ženklas garsui *č* žymėti?

Taip pat negalima tiksliai nustatyti ir lotynų kalbos mokėjimo, nes visame glosarijuje tepasitaiko tik vienas lotyniškas žodis tokiaame kontekste: *artima* (= *artimo*) *neighbor*; *artimoja* (= *artimojo*) *idem*.

Taip bendrais bruožais atrodo 1680 metų katekizmo glosarijus, liudijąs apie 17 a. lietuvių ir anglų kalbų kontaktus. Šiuo metu turimos medžiagos pagrindu dar nedaug ką tegalima pasakyti apie glosarijų. Nežinoma, kas buvo jo sudarytojas. Neaiškus ir pats sudarymo tikslas. Reikia manyti, kad detalesnė analizė, o ypač, galimas dalykas, atsiradusi papildoma medžiaga leis susidaryti pilnesnį vaizdą ne tik apie glosarijų, bet ir apskritai apie to meto lietuvių ir anglų raštijos ryšius.

THE GLOSSARY OF THE CATECHISM OF 1680

Summary

The article presents an analysis of the Lithuanian-English glossary attached to the Catechism of 1680 — of only extant copy of which is preserved in the British Museum (PRADZIA PAMOKSLA, Printed Books Department, C 38 b 47, 1680). The glossary is an important cultural document testifying to the Lithuanian-English linguistic contacts of the 17th century. The manuscript glossary contains ca.250 entries. Lithuanian words and phrases arranged in the alphabetical order are taken from the texts of the Catechism. The character of mistakes found in the glossary indicates that the compiler's command of Lithuanian was poorer than that of English. Spelling peculiarities of English words are characteristic of English spelling of the late 17th and early 18th centuries. It has not yet been possible to identify the compiler and to determine the purpose of the glossary.